

SOM-UNDERSÖKNINGEN 2000

ANDERS LITHNER

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför sedan 1986 en årligt återkommande nationell frågeundersökning som går under namnet Riks-SOM. Riks-SOM-undersökningen år 2000 är således den femtonde i ordningen. Projektet är ett samarbete mellan tre av universitetets institutioner: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Statsvetenskapliga institutionen samt Förvaltningshögskolan. Varje undersökning genomförs under närmast identiska förutsättningar för att resultat från de olika åren skall vara jämförbara. Såväl Riks-SOM som den västsvenska motsvarigheten Väst-SOM¹ resulterar i publikationer liknande denna bok, i vilka de medverkande forskarna redovisar sina resultat i kortare uppsatser.

Population och urval

Undersökningen har från starten 1986 genomförts i form av en postenkät till ett obundet slumpmässigt urval (OSU). I urvalsramen ingår samtliga boende i Sverige i åldrarna 15 till 85 år. Utländska medborgare har funnits med sedan 1992. 81-85-åringarna tillkom med årets undersökning.

I syfte att möta ett tilltagande intresse, både inom och utom universitet, för att delta med frågor i SOM-enkäten, fördubblades 1998 års undersökning i förhållande till tidigare års. Riks-SOM 1998 och 1999 kom således att omfatta *två* riksrepresentativa undersökningar på vardera 2 800 personer. Från och med detta års undersökning har urvalet utökats ytterligare och omfattar 2x3000 personer. De strukturella förändringar som undersökningen genomgått framgår av tabell 1.

Datainsamlingen för de båda formulären i årets undersökning genomfördes parallellt och under helt identiska förutsättningar. Ungefär en tredjedel av frågorna i undersökningen ställdes i båda formulären och kan därmed behandlas som ett sammanhållet datamaterial, med ett urval om 6 000 personer. Restande två tredjedelar av frågorna finns endast med i en av de två enkäterna.

Frågeformuläret

De båda formulären (se bilaga) består alltså av en ansenlig del gemensamma frågor. Dessa frågor är dels sådana som är av bakgrundskaraktär, dels sådana som besvarar centrala frågeställningar inom statsvetenskap, förvaltningsforskning och medie- och kommunikationsvetenskap. Ytterligare ett antal frågor har ställts i

båda formulären därför att det större urvalet möjliggör bearbetningar av grupper som annars skulle ha blivit för små för statistiskt säkerställda analyser.

Tabell 1 Riks-SOM-undersökningens utveckling

	Antal formulär	Urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
2000	2	6000	Både sv. & utl.	15-85 år
1999	2	5600	Både sv. & utl.	15-80 år
1998	2	5600	Både sv. & utl.	16-80 år
1997	1	2800	Både sv. & utl.	15-80 år
1996	1	2841	Både sv. & utl.	15-80 år
1995	1	2800	Både sv. & utl.	15-80 år
1994	1	2800	Både sv. & utl.	15-80 år
1993	1	2800	Både sv. & utl.	15-80 år
1992	1	2800	Både sv. & utl.	15-80 år
1991	1	2500	Endast sv.	15-75 år
1990	1	2500	Endast sv.	15-75 år
1989	1	2500	Endast sv.	15-75 år
1988	1	2500	Endast sv.	15-75 år
1987	1	2500	Endast sv.	15-75 år
1986	1	2500	Endast sv.	15-75 år

Formulären har utarbetats i samarbete mellan SOM-institutet och de deltagande forskningsprojekten. De båda formulären skiljer sig lite åt i det att tyngdpunkten i det ena formuläret (framgent kallat Riks-SOM I) ligger på frågor om politik, ekonomi och demokrati, medan det andra (kallat Riks-SOM II) istället har en övervikt av frågor som handlar om medier och kultur. Den innehållsliga dispositionen av formulären ser ut som följer:

Riks-SOM I

Fråga 1-4	Massmedier
Fråga 5-34	Politik och samhälle
Fråga 35-38	Sveriges förhållande till omvärlden
Fråga 39-42	Invandrar och flyktingfrågor
Fråga 43-53	Energi och miljö
Fråga 54-60	Medievanor
Fråga 61-69	Fritid
Fråga 70-100	Bakgrundsfrågor

Riks-SOM II

Fråga 1-14	Massmedier
Fråga 15-28	Politik och samhälle
Fråga 29-40	Radio, TV och journalistik
Fråga 41-46	Bibliotek
Fråga 47-55	Teknikinnehav och Internet
Fråga 56-60	Medieattityder
Fråga 61-73	Fritid
Fråga 74-101	Bakgrundsfrågor

De allra flesta frågorna har lätt kunnat besvaras med ett kryss i en ruta. Det finns ett fåtal frågor med öppna svarsalternativ. De öppna frågorna handlar bland annat om vilken morgontidning man läser och vilka samhällsproblem man tycker är de viktigaste just nu. Även de öppna frågorna är lättbesvarade och kräver endast ett kort svar.

Undersökningsplan och genomförande

Fältarbetet i SOM-undersökningen år 2000 genomfördes av *Kinnmark DM och Distribution* i samarbete med *Detector*. Själva fältarbetet var i princip upplagt som tidigare år. Den första och huvudsakliga delen av fältarbetet genomfördes under hösten 2000. Fältarbetet inleddes i september med att ett vykort skickades ut till respondenterna. Vykortets syfte var endast att meddela att adressaten blivit utvald att delta i undersökningen. Själva enkäten skickades ut 3 oktober tillsammans med en informationsbroschyr. Därefter genomfördes successivt en serie påminnelseinsatser både postalt och medelst telefon.

Redan efter drygt två veckor hade 75 procent av dem som skulle komma att svara redan skickat in den ifyllda enkäten. Efter halva undersökningsperioden hade mer än 90 procent av svaren kommit in. De sista procenten är alltid svåra att inhämta, varför ganska intensiva påminnelseåtgärder ingick i denna fas av fältplanen. Den 15 februari avslutades fältarbetet.

Tabell 2 Svarefrekvens i Riks-SOM-undersökningarna 1986-2000

	Antal svarande	Svarefrekvens av hela urvalet	Svarefrekvens efter hänsyn till naturligt bortfall	Fältarbete
2000	3546	59%	63%	Kinnmark & Detector
1999	3503	63%	67%	Kinnmark & Detector
1998	3561	64%	68%	Sifo
1997	1754	63%	69%	Gallup
1996	1779	63%	69%	Gallup
1995	1777	63%	65%	Temo
1994	1704	61%	67%	Gallup
1993	1857	66%	70%	Sifo
1992	1889	67%	71%	Sifo
1991	1573	63%	67%	IMU-Testologen
1990	1582	63%	66%	IMU-Testologen
1989	1578	63%	66%	IMU-Testologen
1988	1643	66%	69%	SCB
1987	1672	67%	70%	SOM-institutet
1986	1624	65%	68%	SCB

Svarsfrekvens och bortfall

SOM-undersökningarna har under alla år haft en relativt hög svarsfrekvens. Svarsfrekvensen för samhällsvetenskapliga postenkätstudier ligger i allmänhet på mellan 60 och 70 procent, men det har under senare år blivit allt svårare att nå en hög svarsfrekvens. Därtill har SOM-undersökningarna successivt ökat i omfång och årets svarsfrekvens är faktiskt den lägsta någonsin. Svarsfrekvensen för 2000-undersökningen noteras till 63 procent (tabell 2).

Det totala antalet svarande personer är 3 546 personer. Från det ursprungliga urvalet på 6 000 har 402 personer räknats bort som naturligt bortfall. I tabell 3 redovisas bortfallsstorleken, totalt samt för båda enkäterna i årets undersökning.

Tabell 3 Svarande och bortfall i Riks-SOM-undersökningen 2000

	Riks-SOM I	Riks-SOM II	Totalt
Ursprungligt urval	3 000	3 000	6 000
Bortdefinierade (naturligt bortfall)	218	184	402
Nettourval	2 782	2 816	5 598
Svarsvägrare, ej anträffade	1 078	974	2 052
Svar	1 704	1 842	3 546
Svarsfrekvens	61%	65%	63%

Av tabellen framgår att svarsfrekvensen för Riks-SOM I är något lägre än motsvarande siffror för Riks-SOM II. En skillnad i ungefär samma storleksordning har kunnat noteras alla de tre år som undersökningen varit uppdelad i två formulär. Orsaken måste således antas bero på de båda formulärens innehållsmässigt lite olika karaktär, samt möjligen i någon mån layout, frågetäthet och frågornas inbördes disposition. Skillnaden är dock liten och den har inte avsatt sig i några demografiska olikheter mellan de båda urvalens sammansättning.

Representativitet och svarsfrekvens i grupper

Överlag föreligger endast små skillnader mellan olika gruppers svarsfrekvens. SOM-undersökningarna kan därmed, i år som tidigare år, trots den lägre svarsfrekvensen, sägas kännetecknas av en god representativitet. I tabell 4 redovisas fördelningen mellan olika grupper i SOM-undersökningen. Fördelningen jämförs också med siffror för riket som helhet. Uppställningen ger vi handen att de svarande i SOM-undersökningen, som grupp betraktad, är mycket lik befolkningen som helhet. Träffbilderna har varit god ända sedan den första undersökningen 1986 och årets studie utgör inget undantag.

Tabell 4 Olika gruppers fördelning i SOM-undersökningarna 1992-2000 i jämförelse med Sverige totalt (procent)

	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	Riks I	Riks II	Totalt 98	Riks I	Riks II	Totalt 99	Riks I	Riks II	Totalt 00	Sverige (SCB)
<i>Kön</i>																						
Man	51	49	47	48	51	52	52	50	49	50	46	49	49	49	49	50	48	49	49	49	49	50
Kvinna	49	51	53	52	49	48	48	50	51	50	54	51	51	51	51	50	52	51	51	51	51	50
<i>Ålder</i>																						
15-29	30	26	27	26	26	26	25	25	24	21	24	22	22	22	22	22	21	21	20	22	21	24
30-49	34	37	36	39	37	37	37	37	35	38	35	35	36	35	36	33	35	34	33	33	33	35
50-75	36	37	37	35	37	37	34	34	37	38	37	38	38	39	38	39	40	40	41	39	40	36
76-80							4	4	4	4	4	5	4	4	5	5	5	5	5	6	5	5
<i>Sektor</i>																						
Statlig	17	17	18	16	15	13	16	15	15	15	12	14	12	11	11	13	12	13	12	12	12	7
Komm.	28	28	27	31	27	30	27	28	29	26	31	29	28	28	28	28	28	28	29	29	29	30
Privat	55	55	55	53	58	57	57	57	56	59	57	56	60	61	60	60	59	60	59	59	59	63
<i>Fack</i>																						
LO	59	59	55	56	56	56	53	56	56	56	54	53	52	58	55	53	54	54	53	54	54	58
TCO	33	33	33	34	32	32	33	32	31	32	29	34	34	31	32	33	30	32	32	31	32	33
SACO	8	8	12	10	13	12	13	12	13	12	17	13	14	12	13	14	15	15	15	15	15	9

Av tabellen framgår att de svarandes sammansättning i princip är identisk mellan de båda formulärens. Det båda formulärens skilda inriktningar har dock haft en liten men noterbar inverkan på de svarandes sammansättning. Betoningen i Riks-SOM I på frågor av politisk karaktär tycks ha bidragit till en svag överrepresentation av politiskt intresserade människor, medan de svarande i den mer mediebetonade Riks-SOM II omvänt har en mer positiv bild av medierna. Skillnaderna är små, men noterades också med någon variation i 1998 och 1999 års undersökningar.

De resultat som presenterats i detta kapitel talar för att datamaterialet har en god representativitet och tillförlitlighet. I flera av bokens kapitel jämförs också utfallen av enskilda frågor med undersökningsresultat från andra studier. Dessa jämförelser ger ytterligare belegg för materialets träffsäkerhet. Det kan dock inte helt uteslutas att den lägre svarsfrekvensen har satt vissa spår i materialet.

För att skapa en bild av de generella konsekvenserna av lägre svarsfrekvens, har en serie fördelningar och samband analyserats mot bakgrund av när undersökningsdeltagarna besvarat formuläret. Antagandet är de grupper som har en högre representation bland de sent svarande än bland dem som svarar tidigt, kommer att underrepresenteras i undersökningar med låg svarsfrekvens.

I den fjärdedel av undersökningsdeltagarna som sist skickade in sina formulär,

är exempelvis andelen politiskt intresserade lägre än bland de som skickade in tidigare. Skulle vi alltså ha stängt fältarbetet tidigare, när endast 75 procent av de svarande hunnit registreras, hade vi således underskattat andelen som inte är intresserade av politik. Vi kan inte säkert veta, men det är rimligt att förmoda, att andelen icke-intresserade hade ökat ytterligare om vi förmått indriva inte endast 63 procent av urvalet, utan kanske 65, 67 eller 70 procent. Det finns därmed en risk för att årets undersökning ger en lite överdriven bild av det politiska intresset i landet.

På samma sätt förhåller det sig med ytterligare några typer av frågor, där vi finner högre andelar bland de tidigt svarande än bland de sent svarande och där det alltså föreligger en risk för att nivåerna överskattas. Så är till exempel fallet med morgontidningsläsning och föreningsaktivitet som förefaller gå hand i hand med benägenhet att fylla i formulär och som alltså sannolikt är något överskattade. Ungdomar och personer av arbetarbakgrund tillhör de mer svårångade grupperna, vars andelar kan komma att reduceras något med sjunkande svarsfrekvenser.

När det gäller politiska frågor tycks inte svarsbenägenheten stå i något enkelt sambandsförhållande med någon viss typ av partisympati eller ideologisk orientering. Däremot är andelen politiskt indifferent markant högre bland dem som svarar sent i enkäten. Andelen som placerar sig i mitten av vänster-högerskalan är exempelvis högre liksom andelarna som uppger sig sakna uppfattning i politiska frågor.

Också när det gäller samband mellan olika variabler kan detta mönster skönjas. Inga av den långa rad samband som analyseras byter riktning när de sent svarande jämförs med de tidigt svarande, men flera samband blir svagare. Det har sannolikt sin förklaring i att andelen som betar sig i enlighet med opinionsforskningens rationalistiska modeller är lägre i de politiskt mindre intresserade grupper som besvarar enkäten sent – om de alls låter sig övertalas att besvara den. Därtill ökar som nämnts användningen av mittenalternativ och ingen-uppfattning-alternativ med fältarbetets fortskridande och på samma vis förhåller det sig faktiskt med det interna bortfallet. Andelen som hoppar över eller ger okodbara svar är alltså större bland de sent svarande.

För att klargöra i vilket utsträckning dessa mönster pekar på nya eller växande problem, genomfördes också samma analyser stickprovvis i äldre SOM-undersökningar. Den inte helt oväntade slutsatsen av dessa prövningar blev att de grupper som i dag är svåra att övertala till undersökningsmedverkan, var svåra redan för 15 år sedan. Mönstren är så långt det går att se precis desamma. Sjunkande svarsfrekvenser må alltså vara ett växande problem för undersökningsbranschen och opinionsforskningen, men konsekvenserna av låga svarsfrekvenser är desamma i dag som i går.

Nu skall emellertid effekterna av den något lägre svarsfrekvensen i årets undersökning inte överdrivas. Som redan nämnts är representationen längs de variabler

där det finns ett facit att jämföra med lika god som tidigare år och som framgått i flera av kapitlen i denna bok noteras inga plötsliga förändringar i kurvor som hittills varit stabila. Men även om årets 63-procentiga svarsfrekvens inte medför några nivåförändringar som inte hade kunna uppkomma av slumpen, pekar utfallet på behovet av mer omfattande metodanalyser. Om vi i Sverige skall tvingas vänja oss vid svarsfrekvenser som allt mer liknar dem vi finner på andra håll i världen, bör vi åtminstone medan tid är försöka kartlägga vilka konsekvenser det har för våra slutsatser och resultat.

Noter

- ¹ Parallellt med Riks-SOM-undersökningen genomför SOM-institutet också en motsvarande enkätundersökning i Västra Götalandsregionen. För en utförlig redovisning av resultaten från 1999 års undersökning, se Nilsson, Lenart (red) (2000) *Den nya regionen*. SOM-rapport nr 25. SOM-institutet, Göteborgs universitet. En resultatpublikation av Väst-SOM 2000 kommer att utges under hösten 2001.

